

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

II19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β΄

Ενότητα: Συγκρότηση ταυτοτήτων στις κοινωνίες της πρώιμης νεότερης δύσης, 16ος – 18ος αι.

Κώστας Γαγανάκης

Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΔΥΣΗΣ, 16^{ος} – 18^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

1. Εναρκτήρια στοιχεία συζήτησης.

Στη σύγχρονη συζήτηση, και με βάση την κριτική που άσκησαν οι θεωρίες του μεταμοντερνισμού στις εννοιολογήσεις των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, η έννοια «ταυτότητα» εξακολουθεί να θεωρείται αναντικατάστατη, παρ'όλη τη σημαντική αναθεώρηση που έχει υποστεί (κύρια μέσα από την απόρριψη ουσιοκρατικών προσεγγίσεων της). Η έννοια «ταυτότητα» επαναπροσδιορίζεται με βάση τη φουκωϊκή σύνδεση ανάμεσα στα υποκείμενα και στις πρακτικές του κυρίαρχου λόγου (*discursive practices*). Η ταυτότητα συνδέεται με το ζήτημα της *υποκειμενικοποίησης* μέσω του κυρίαρχου λόγου, επομένως και με τις *πολιτικές του αποκλεισμού* που περικλείονται σε κάθε κυρίαρχο λόγο. Οι τελευταίες παραπέμπουν άμεσα στο ζήτημα του *προσδιορισμού* (*identification*) των ατόμων και ομάδων¹.

Η διαδικασία του προσδιορισμού αποτελεί από μόνη της μια αρκετά περίπλοκη έννοια, η οποία συντίθεται με βάση το φουκωϊκό όσο και το ψυχαναλυτικό εννοιολογικό οπλοστάσιο. Κατά γενική παραδοχή, ο προσδιορισμός (η απόδοση μιας ταυτότητας) συγκροτείται στη βάση της αναγνώρισης κάποιας κοινής καταγωγής ή κάποιων κοινών χαρακτηριστικών που συνδέουν τα άτομα μεταξύ τους, ή με συγκεκριμένες ομάδες. Στη βάση αυτών των προαπαιτούμενων, η έννοια του προσδιορισμού στηρίζεται και στο αίσθημα της αλληλεγγύης και της υποταγής σε αυτή την ομάδα. Η φουκωϊκή προσέγγιση αντιμετωπίζει τη διαδικασία της απόδοσης ταυτότητας ως κατασκευή, μια διαδικασία που παραμένει ανολοκλήρωτη. Παρ'όλες τις προσδιορισμένες συνθήκες ύπαρξής της - οι οποίες περιλαμβάνουν τα υλικά και τα συμβολικά μέσα διατήρησής της - η απόδοση ταυτότητας είναι τελικά προσωρινή και όχι οριστική· από τη στιγμή που θα εδραιωθεί, η απόδοση μιας κοινής ταυτότητας δεν εξαλείφει τις διαφορές στο εσωτερικό της ομάδας. Στην ουσία, συνιστά μια *φαντασιακή ενσωμάτωση*. Εφόσον η διαδικασία της απόδοσης ταυτότητας λειτουργεί διαμέσω της διαφοράς, εμπεριέχει πρακτικές κυρίαρχου λόγου, τη δημιουργία και σηματοδότηση συμβολικών ορίων, την παραγωγή μιας «αίσθησης συνόρων». Για να εδραιωθεί απαιτεί αναγκαστικά και αυτά που αφήνει εκτός, τα οποία και συνιστούν μια «εξωτερική συγκρότηση» της ταυτότητας.

Ως κατασκευές, οι ταυτότητες δεν παραπέμπουν στο παρελθόν, δεν αποτελούν συνδέσμους με τις «κοινές καταβολές», τις «ρίζες», την «κοινή κληρονομιά», αλλά αποτελούν ευμετάβλητες αναπαραστάσεις, συνδέονται με την επινόηση της παράδοσης και όχι με την ίδια την «παράδοση». Οι ταυτότητες πάντοτε συγκροτούνται και φαντασιακά. Επειδή συγκροτούνται στα πλαίσια ενός κυρίαρχου λόγου, οι ταυτότητες πρέπει να προσεγγίζονται σε συσχέτιση με τις κυρίαρχες πρακτικές του λόγου, με τις εκάστοτε εκφράσεις των εξουσιαστικών σχέσεων. Αποτελούν περισσότερο προϊόντα σηματοδότησης της διαφοράς και απορρέουν από διαδικασίες αποκλεισμού. Η ταυτότητα συγκροτείται πάντοτε σε σχέση με τον *άλλο*, ο οποίος αποτελεί και την «εξωτερική συγκροτούσα δύναμή» της.

* * *

Στο σημαντικό έργο του ο αμερικανός κοινωνιολόγος **Erving Goffman** επισημαίνει το θεατρικό, δραματουργικό χαρακτήρα που προσλαμβάνει η προώθηση και η εμπέδωση μιας ατομικής/συλλογικής ταυτότητας στα πλαίσια μιας κοινωνίας². Ο Goffman εκκινεί από τη διαπίστωση ότι η κάθε κοινωνία είναι οργανωμένη με βάση την αρχή ότι οποιοδήποτε άτομο που κατέχει ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά έχει το ηθικό δικαίωμα να περιμένει πως τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας θα το σεβασθούν και θα του συμπεριφερθούν ανάλογα. Παρεπόμενο αυτής της αντίληψης είναι η πεποίθηση πως το άτομο που επιδεικνύει ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά θα πρέπει να

¹ Η συζήτηση βασίζεται στον προβληματισμό που αναπτύσσει ο Stuart Hall στην εισαγωγή: "Who Needs 'Identity'?", Stuart Hall & Paul Du Gay (επιμ.), *Questions of Cultural Identity*, Λονδίνο, SAGE publications 1996, σ. 1 - 17. Michel Foucault, *The Order of Things*, Λονδίνο, Tavistock, 1970.

² Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Λονδίνο, Penguin, 1990.

τα κατέχει πράγματι, να ταυτίζεται γνήσια με αυτά. Συνεπώς, προβάλλοντας συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, το άτομο κάνει μια κοινωνική δήλωση και ταυτόχρονα προωθεί μιαν ηθική απαίτηση για την ανάλογη αντιμετώπισή του από πλευράς των άλλων μελών της κοινωνίας.

Στην προώθηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ταυτότητας, ενός εαυτού απέναντι σε τρίτους, θα προκύψουν αναπάντεχα προβλήματα όπως και διαδικαστικές δυσχέρειες. Στην αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων το άτομο ή η ομάδα θα προχωρήσουν σε προληπτικές ή και διορθωτικές παρεμβάσεις για να αποκαταστήσουν την επιδιωκόμενη εικόνα του/τους προς τα έξω. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις χαρακτηρίζονται ως «αμυντικές» αν προέρχονται από το άτομο που προωθεί την εικόνα του ή «προστατευτικές» αν προέρχονται από κάποιον τρίτο, παρευρισκόμενο στη σκηνή, ο οποίος αποσκοπεί με την παρέμβασή του να συνδράμει στη διατήρηση της επιδιωκόμενης εικόνας.

Το ενδεχόμενο της αιφνίδιας εμφάνισης τέτοιων διαταραχών στη διαδικασία προώθησης της κοινωνικής εικόνας απορροφά την προσοχή των κοινωνικών ομάδων και παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή τους. Επινοούνται σκωπτικά αστεία και κοινωνικά παιχνίδια τα οποία προβάλλουν συνειδητά διαταραχές στην προώθηση της κοινωνικής ταυτότητας (αμφισβητήσεις, ευθείες προσβολές), που δεν θα πρέπει ωστόσο να αντιμετωπίζονται σοβαρά. Στη φαντασία της η κοινωνική ομάδα προχωρεί σε επώδυνες εκθέσεις του εαυτού της, ενώ αναρίθμητα ανέκδοτα ανασύρονται - ή επινοούνται - από το παρελθόν, τα οποία σχετίζονται με την εμφάνιση τέτοιων δυσχερειών και βέβαια με τον θαυμαστό τρόπο με τον οποίο αυτές αντιμετωπίστηκαν από την ομάδα. Ο Goffman πιστεύει πως δεν υπάρχει κοινωνική ομάδα που να μην κατέχει ένα οπλοστάσιο τέτοιων παιχνιδιών, φαντασιώσεων και παραδειγματικών ιστοριών, οι οποίες να χρησιμεύουν σαν «κάθαρση των αγωνιών της», όπως και προτροπή στα μέλη της ομάδας για επίδειξη μετριοπάθειας στην προώθηση της κοινωνικής τους εικόνας - και των αντίστοιχων κοινωνικών τους προσδοκιών. Τον αμερικανό κοινωνιολόγο απασχολούν τα δραματουργικά προβλήματα που προκύπτουν από την απόπειρα του ατόμου να ελέγξει την εντύπωση που θα προκαλέσει στους παρατηρητές του. Αυτά ακριβώς τα θεατρικά, δραματουργικά στοιχεία, αναπόσπαστο μέρος του εγχειρήματος εμπέδωσης μιας ταυτότητας, ενός εαυτού, ο Goffman τα εντοπίζει σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής ζωής.

Ο Goffman προσεγγίζει την κοινωνική ομάδα (κοινωνικό μόρφωμα - social establishment, όπως την αποκαλεί) ως έναν αυστηρά οριοθετημένο χώρο, στα πλαίσια του οποίου διαδραματίζεται συχνά ένα συγκεκριμένο είδος δραστηριότητας. Στα πλαίσια αυτού του κοινωνικού μορφώματος υπάρχουν *ερμηνευτές* (performers), οι οποίοι συνεργάζονται για να δώσουν στο ακροατήριο της ομάδας την επιδιωκόμενη εντύπωση: Αυτή θα περιλαμβάνει την αυτοθεώρηση της ομάδας, τη θεώρηση του ακροατηρίου, όπως και αντιλήψεις σχετικά με τους ηθικούς κανόνες που θα πρέπει να τηρηθούν, μέσα από την ευπρέπεια και την επίδειξη μεγαλοπρέπειας. Συχνά παρατηρείται μια διάκριση ανάμεσα στο «παρασκήνιο», όπου προετοιμάζεται η παράσταση και στο προσκήνιο, όπου αυτή παρουσιάζεται. Η πρόσβαση τρίτων σε αυτές τις περιοχές είναι απόλυτα ελεγχόμενη, ώστε να εμποδισθεί το κοινό να αντιληφθεί την προετοιμασία, όπως και να αποκλεισθούν παρείσακτοι από μια παράσταση η οποία δεν τους αφορά, *επειδή δεν απευθύνεται σε αυτούς*. Στο εσωτερικό της ομάδας υπάρχει το αίσθημα της οικειότητας και της αλληλεγγύης ανάμεσα στους ερμηνευτές ένα ανάλογο αίσθημα αλληλεγγύης ή αμοιβαίου σεβασμού λανθάνει μεταξύ των ερμηνευτών (της ομάδας) και των θεατών τους (των τρίτων).

Κάποιες φορές προκύπτουν δυσχέρειες στην εμπέδωση της επιδιωκόμενης εντύπωσης. Ορισμένα άτομα, συνδεδεμένα με την ομάδα ή μέλη του επιλεγμένου ακροατηρίου της είναι κάτοχοι πληροφοριών σχετικά με την παράσταση ή σχετίζονται με τους ερμηνευτές κατά τρόπο μη εμφανή, ο οποίος ωστόσο προκαλεί προβλήματα στην τέλεση της παράστασης. Κάποιες φορές προβλήματα ανακύπτουν από κάποια, αθέλητη, λανθασμένη κίνηση από μέρους της ομάδας, τα οποία με τη σειρά τους θα δημιουργήσουν αντιφάσεις στην επιδιωκόμενη εικόνα της ομάδας. Η μυθολογία της ομάδας θα αντιμετωπίσει τέτοιου είδους συμβάντα. Ερμηνευτές, κοινό και τρίτοι παρευρισκόμενοι χρησιμοποιούν τεχνικές διατήρησης της απρόσκοπτης συνέχειας της παράστασης, της προβαλλόμενης ταυτότητας. Για να εξασφαλίσει την αυτόματη λειτουργία τέτοιων αμυντικών ή προστατευτικών τεχνικών, η ομάδα θα επιλέγει μέλη που είναι αφοσιωμένα, πειθαρχημένα και

απόλυτα ελεγχόμενα, όπως και ένα κοινό που θα επιδείξει τη δέουσα ανοχή στις τυχόν δυσλειτουργίες στην προώθηση της εικόνας, του εαυτού της ομάδας (όπως λέει ο Goffman, θα επιδείξει τακτ).

Στη σκέψη του Goffman ένα κοινωνικό μόρφωμα είναι δυνατό να προσεγγισθεί «τεχνικά» - ως ένα συνειδητά οργανωμένο σύστημα εμπρόθετων δραστηριοτήτων, και «πολιτικά» - υπό την έννοια των πράξεων, παραχωρήσεων, θυσιών που ο κάθε συμμετέχων (ή μια τάξη συμμετεχόντων) απαιτεί από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, όπως και των μηχανισμών διασφάλισης της ικανοποίησης αυτών των απαιτήσεων. Ένα κοινωνικό μόρφωμα μπορεί να ιδωθεί και «δομικά», υπό την έννοια των οριζοντίων και καθέτων διακρίσεων σε κοινωνική επιφάνεια (status), όπως και των κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν τις διάφορες συναρθρώσεις στο εσωτερικό του κοινωνικού μορφώματος. Τέλος, το κοινωνικό μόρφωμα μπορεί να ιδωθεί «πολιτισμικά», υπό την έννοια των αξιών που διέπουν τις δραστηριότητες στα πλαίσιά του - αξίες που σχετίζονται με κώδικες ηθικής, έθιμα, ζητήματα γούστου, μόδας, ευπρέπειας, επιδεικτικής μεγαλοπρέπειας, κλπ.

Ο Goffman θεωρεί ότι η δραματουργική προσέγγιση μπορεί να ιδωθεί ως μια ακόμη προοπτική διερεύνησης των κοινωνικών μορφωμάτων, σε άμεση συνάρτηση με τις προηγούμενες διερευνητικές οπτικές. Η τεχνική και η δραματουργική προοπτική συνδυάζονται εμφανώς σε ζητήματα εργασιακών προτύπων, δηλαδή από τη στιγμή που μια ομάδα θα επιχειρήσει να ελέγξει τα μη εμφανή χαρακτηριστικά και τη λανθάνουσα ποιότητα της εργασίας μιας άλλης ομάδας, που με τη σειρά της θα επιχειρήσει να πείσει τους παρατηρητές πως η εργασία της ενσωματώνει αυτή την προαπαιτούμενη ποιότητα. Η δραματουργική οπτική συνδυάζεται με την πολιτική αναφορικά με τις δυνατότητες ενός ατόμου να κατευθύνει τη δραστηριότητα ενός άλλου. Στο πλαίσιο της επιδίωξης αυτού του ελέγχου, το υποκείμενο είναι δυνατό να κρίνει σκόπιμο το να αποκρύψει στρατηγικής σημασίας πληροφορίες από τους υπόλοιπους της ομάδας. Επιπλέον, εφόσον ένα άτομο επιδιώκει να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο της δραστηριότητας των άλλων θα καταστεί αναγκαίο, ανεξάρτητα από τη θέση ισχύος που κατέχει, να καταστήσει σαφές και με αποτελεσματικό τρόπο το τι προσδοκά από τους υπόλοιπους, το τι είναι διατεθειμένο να κάνει για να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, καθώς και το τι θα πράξει σε περίπτωση που δεν θα ικανοποιηθούν οι επιθυμίες του. Με άλλα λόγια, η οποιαδήποτε μορφή εξουσίας θα πρέπει να παρουσιασθεί «δραματουργικά» με ιδιαίτερα αποτελεσματικό τρόπο: Συχνά η ωμή και απροκάλυπτη επίδειξη ισχύος δεν υπηρετεί κάποιο συγκεκριμένο στόχο, αλλά επιδιώκει να παραδειγματίσει, να πείσει το κοινό στο οποίο αυτή απευθύνεται. Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα σαφές όταν οι διάφορες ομάδες διαπραγματεύονται ζητήματα κοινωνικής απόστασης (ανωτερότητας). Εδώ ακριβώς διαπλέκονται η πολιτισμική και η δραματουργική οπτική διερεύνησης (όπως και η δομική) του δεδομένου κοινωνικού μορφώματος.

Στην παρουσίαση του εαυτού του ατόμου ή της ομάδας στο επιλεγμένο ακροατήριό τους, τυχόν δυσλειτουργίες και δυσχέρειες είναι δυνατό να έχουν απρόβλεπτα μεγάλες συνέπειες. Το κοινό της «παράστασης» έχει την τάση να δέχεται την εικόνα του εαυτού που προβάλλει ο μεμονωμένος ερμηνευτής ως αξιόπιστη αντιπροσώπευση της ευρύτερης ομάδας του, του ιδιαίτερου του κοινωνικού μορφώματος. Το κοινό δέχεται εξάλλου την απεικόνιση του συγκεκριμένου ερμηνευτή ως ένδειξη της ικανότητάς του να αντεπεξέλθει στην τέλεση οποιασδήποτε κοινωνικής λειτουργίας. Υπό αυτή την έννοια, οι κοινωνικές ομάδες εξαρτώνται από την εκάστοτε επίδοση του ερμηνευτή - αντιπροσώπου τους με κάθε «παράσταση» διακυβεύεται η νομιμότητα της ομάδας, όπως και η γενικότερη υπόληψη της στα πλαίσια της κοινωνίας. Αυτή η εξάρτηση της ομάδας από την επίδοση του αντιπροσώπου-ερμηνευτή είναι ιδιαίτερα έντονη σε ορισμένες περιπτώσεις. Είναι συνεπώς σαφές ότι άτομα και ομάδες θα καταβάλλουν συστηματικές προσπάθειες αποφυγής ή εκτόνωσης τέτοιων ατυχών περιστάσεων.

Οι δραματουργικοί κανόνες και οι τάσεις που υιοθετούν οι δυτικές κοινωνίες διαφέρουν ριζικά από τους αντίστοιχους εξω-ευρωπαϊκών κοινωνιών. Πλήθος αναφορών από ευρωπαϊούς περιηγητές εκθέτουν περιστατικά κατά τα οποία η δραματουργική αίσθηση των παρατηρητών είτε υπέστη προσβολή είτε συγκρούστηκε με ολότελα απροσδόκητες καταστάσεις.

Στη σκέψη του Goffman, το άτομο έχει διπλή υπόσταση: Είναι *ερμηνευτής*, δηλαδή κατασκευαστής εντυπώσεων στα πλαίσια μιας σκηνοθετημένης «παράστασης», αλλά είναι και *χαρακτήρας*, τις θεωρούμενες ως αρετές του οποίου επιχειρεί να αναδείξει η παράσταση. Η κοινωνία τείνει να ταυτίζει κατά κάποιον τρόπο τον χαρακτήρα που ο καθένας υποδύεται με τον πραγματικό εαυτό του, ο οποίος αντιμετωπίζεται ως έκφραση της ψυχοβιολογίας της προσωπικότητας. Κατά τον Goffman αυτή η ταύτιση αποκρύπτει την πραγματικότητα. Ο σκηνοθετημένος εαυτός αποτελεί ένα είδος εικόνας, συνήθως αξιόπιστης, την οποία επιχειρεί ο ερμηνευτής να εδραιώσει ως το γνήσιο εαυτό του στις συνειδήσεις του κοινού στο οποίο απευθύνεται. **Ο εαυτός που αναδύεται από αυτή τη διαδικασία δεν αποτελεί ολοκληρωτικό κτήμα του κατόχου και δημιουργού του, αλλά πηγάζει μάλλον από ολόκληρη τη σκηνή της πράξης, και μέσα από τη συμμετοχή και του κοινού. Ο εαυτός, επομένως, ως σκηνοθετημένος χαρακτήρας, δεν έχει οργανική υπόσταση με συγκεκριμένο χώρο εστίασης, θεμελιώδη λειτουργία του οποίου είναι να γεννιέται, να ωριμάζει και να πεθαίνει. Αποτελεί ένα δραματουργικό αποτέλεσμα, άμεσα συνδεδεμένο με τη σκηνή στην οποία παρουσιάζεται, ενώ βασικό μέλημα είναι το να κατακυρωθεί ως αξιόπιστο στα μάτια των θεατών.**

2. Η μεθοδολογική πρόταση του Peter Burke στη διερεύνηση της κατασκευής των δυτικών ταυτοτήτων στην Πρώιμη Νεότερη Περίοδο: Μια ιστορική ανθρωπολογία της ιταλικής κοινωνίας του 16ου αιώνα.

Ο όρος «ιστορική ανθρωπολογία», ως διακριτή μέθοδος προσέγγισης των δυτικών κοινωνιών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου εμφανίσθηκε στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και εδραιώθηκε μέσα από την εργογραφία ιστορικών όπως οι Carlo Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie, Keith Thomas και Peter Burke. Προσδιορίζοντας την ιστορική ανθρωπολογία ως μέθοδο και οριοθετώντας την από την κοινωνική ιστορία, ο Peter Burke διέκρινε πέντε σημεία ορατής διαφοροποίησης της συγκεκριμένης προσέγγισης:

1. Η ιστορική ανθρωπολογία εστιάζει την προσοχή της σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, αποφεύγοντας τις γενικεύσεις και την ποσοτικοποίηση των πληροφοριών.

2. Οι εργασίες της ιστορικής ανθρωπολογίας είναι μικρο-σκοπικές στην οπτική τους, συνήθως ασχολούμενες με συγκεκριμένα άτομα ή μικρές κοινότητες (όπως λχ., το Montaigne του Ladurie).

3. Οι εργασίες της ιστορικής ανθρωπολογίας αποφεύγουν τις αιτιακού τύπου εξηγήσεις και προσεταιρίζονται τη γκερτζιανού τύπου «πυκνή περιγραφή», δηλαδή την ερμηνεία της διάρθρωσης και λειτουργίας μιας δεδομένης κοινωνίας, με βάση τις ιδιαίτερες νοηματικές κατηγορίες και τις νόρμες της τελευταίας.

4. Βασική ενασχόληση των ιστορικών ανθρωπολόγων αποτελεί η λειτουργία των συμβολισμών στην καθημερινότητα: Δίδεται ιδιαίτερη προσοχή στις συνήθειες διατροφής, στην ένδυση, στα πρότυπα συμπεριφοράς (ομιλία, χειρονομίες) και φυσικά στη συμβολική λειτουργία εκδηλώσεων των υπάλληλων στρωμάτων (Καρναβάλι) όσο και των ελίτ (βασιλικές εισοδοί στις πόλεις, στέψη-κηδεία μονάρχη, κλπ).

5. Πέρα από τη σκέψη του Καρλ Μαρξ και του Μαξ Βέμπερ, η θεωρητική παράδοση της ιστορικής ανθρωπολογίας αντλεί από το έργο των Emile Durkheim και Arnold van Gennep σχετικά με τις «τελετουργίες μετάβασης», από τις έρευνες του Marcel Mauss σχετικά με το νοηματικό περιεχόμενο των δώρων και, πιο πρόσφατα, από τους συμβολικούς ανθρωπολόγους όπως οι Clifford Geertz, Mary Douglas και Victor Turner, όπως και από τις μελέτες του Pierre Bourdieu σχετικά με τη λειτουργία του «συμβολικού κεφαλαίου» στα πλαίσια συγκεκριμένων κοινωνιών.

3. Η συγκρότηση της πρώιμης νεότερης ευρωπαϊκής ταυτότητας στο έργο της Natalie Zemon Davis.

Η Natalie Zemon Davis θέτει ως κεντρικά ερωτήματα στο έργο της α) τον τρόπο (δηλαδή τα νοηματικά συστήματα και τις κατηγορίες που επιστρατεύονται) με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι κοινωνίες της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου τη διαστρωμάτωσή τους, β) τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στο πλαίσιο μιας δεδομένης κοινωνικής ιεραρχίας και ιδιαίτερα γ) τους τρόπους με τους οποίους εδραιώνονται σημεία επαφής και ανταλλαγών στο κοινωνικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό αλλά και το πολιτικό πεδίο. Στην προσέγγιση της Davis, κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες βρίσκονται σε μόνιμη και στενή αλληλοδιαπλοκή· εξηγώντας τον αυτοπροσδιορισμό της ως ιστορικού «των διαδικασιών κοινωνικής και πολιτισμικής ανταλλαγής στον 16ο αιώνα», η Davis τονίζει: «αναφέρομαι σε κοινωνικές και πολιτισμικές ανταλλαγές, επειδή μου είναι δύσκολο να κάνω απόλυτη διάκριση ανάμεσα στα δικαστήρια, στα άροτρα, στους δείκτες θνησιμότητας και στον καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα δύο φύλα από τη μια, και σε αντιλήψεις και ιδέες από την άλλη, είτε αυτές βρίσκονται σε βασιλικά διατάγματα, είτε σε ξυλογραφίες, ή σε ποιήματα. Στο κάτω-κάτω, ο 16ος αιώνας γράφει για τη τέχνη της γεωργίας, τη τέχνη της μεταλλουργίας, την τέχνη του πολέμου και την τέχνη του πρίγκηπα»³.

Οι Γάλλοι του 16ου αιώνα αντιμετωπίζονται όχι ως μέλη ενός μονολιθικού πολιτισμικού συστήματος αλλά ως συμμετέχοντες σε αλληλοδιαπλεκόμενες πολιτισμικές παραγωγές, με διαφορετικές και συχνά αντιθετικές θεμελιώδεις απόψεις, αξιακά συστήματα και προσδοκίες. Τα άτομα του 16ου αιώνα προσδιόριζαν την υποκειμενικότητά τους με συλλογικούς, συσσωματικούς όρους: «Η εξερεύνηση του εαυτού στη Γαλλία του 16ου αιώνα συντελούνταν σε συνειδητή διασύνδεση με τις ομάδες στις οποίες ανήκαν τα άτομα»⁴. Η ταυτότητα του ανθρώπου του 16ου αιώνα ήταν πολλαπλή· πήγαζε από τη σύνδεση με μια οικογένεια, τη συμμετοχή σε μια συντεχνία ή ένα κοινωνικό στρώμα, από τη διαμονή σε μια συγκεκριμένη συνοικία και ενορία, όπως και από τη συμμετοχή σε θρησκευτικές αδελφότητες ή θεσμούς κοινοτικής αλληλεγγύης. Η ανάπτυξη ανταγωνιστικών και συχνά αντιθετικών αξιακών συστημάτων ήταν συνεπώς αναπόφευκτη.

Στο πρώιμο της έργο την Davis απασχόλησε το πως η ατομική και συλλογική συνείδηση στη Γαλλία της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου επηρεάζονταν από την κοινωνική εμπειρία. Επιζητώντας να εντοπίσει τους παράγοντες που διευκόλυναν ή δυσχέραναν την εξάπλωση του Καλβινισμού στις γαλλικές αστικές κοινότητες του 16ου αιώνα, η Davis εστίασε την προσοχή της σε ζητήματα όπως η συντεχνιακή αλληλεγγύη, οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων, η γεωγραφική κινητικότητα και το επίπεδο της εγγραμματοσύνης, εξετάζοντας το κατά πόσο αυτά λειτούργησαν διαμορφωτικά σε πρότυπα συμπεριφοράς και μορφές θρησκευτικής πίστης. Την Davis απασχόλησαν ιδιαίτερα οι συμβολισμοί των λαϊκών εορταστικών εκδηλώσεων αλλά και της λαϊκής βίας, πάντοτε στο πλαίσιο της απόπειρας αποκρυπτογράφησης του αδήλου περιεχομένου της λαϊκής κουλτούρας της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου.

Το πρόβλημα της κατασκευής της ταυτότητας στην Πρώιμη Νεότερη Περίοδο συνιστά κεντρικό θέμα στο βιβλίο της Davis *Η Επιστροφή του Μαρτίνου Γκερ*⁵, το οποίο πραγματεύεται δύο παράλληλες ιστορίες αυτο-επιπόνησης και τις στενές τους διασυνδέσεις. Η πρώτη αφορά μια περίπτωση απάτης, την επιτυχία του Αρνώ ντυ Τιλ να πείσει την οικογένεια του Μαρτίνου Γκερ ότι ήταν ο ίδιος, διαδεχόμενος τον χαμένο Γκερ στην κεφαλή του νοικοκυριού του και στο κρεβάτι της γυναίκας του. Η δεύτερη ιστορία είναι αυτή της γυναίκας του Μαρτέν Γκερ, Μπερτράντ ντε Ρολ και του ιδιαίτερου ρόλου που αυτή έπαιξε σε αυτή την ιστορία πλαστοπροσωπίας. Η Davis απορρίπτει την αντιμετώπιση της Μπερτράντ από τους χωριανούς της ως αφελούς και εξαπατημένης γυναίκας

³ N.Z. Davis, "Art and Society in the Gifts of Montaigne", *Representations* 12 (Φθινόπωρο 1985), σ.24.

⁴ N.Z. Davis, "Boundaries and the Sense of Self in Sixteenth-century France", T.Heller, M.Sosna & D.Wellbery (επιμ.), *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*, Stanford 1986, σ. 53.

⁵ N.Z. Davis, *Η επιστροφή του Μαρτίνου Γκερ*, Αθήνα, Νεφέλη, 2000 .

και την παρουσιάζει αντίθετα ως μια ιδιαίτερα ευφυή γυναίκα, η οποία διεκδίκησε και πέτυχε ένα δυναμικό ρόλο στη διαμόρφωση της δικής της και της οικογενειακής της ζωής - αποδεχόμενη συνειδητά την απάτη του Αρνώ - παρά τους μεγάλους περιορισμούς που έθετε στο φύλο της η αγροτική κοινωνία του Artigat.

Η ίδια αντίδραση στο ανελαστικό πλαίσιο λειτουργίας του γάμου και της ένταξης της οικογένειας στο τοπικό κοινωνικό σύστημα διακρίνει και τη στάση του Μαρτίνου Γκερ, ο οποίος επιλέγει τη φυγή στους ιταλικούς πολέμους του γάλλου βασιλιά. Η λεπτομερειακή αναφορά της Davis στην οικογένεια του Μαρτέν, όπως και στην οργάνωση της τοπικής αγροτικής κοινότητας (κληρονομικά έθιμα, συστήματα γαιοκτησίας και αγροτικής εκμετάλλευσης) αποσκοπεί στο να αναδείξει το ανελαστικό πλαίσιο διαβίωσης ενός νέου ζευγαριού, όπως και την *αυτενέργεια* των συγκεκριμένων ανθρώπων στην αντιμετώπιση των προδιαγεγραμμένων υποχρεώσεών τους απέναντι στην οικογένεια και στην τοπική κοινωνία. Η φυγή του Μαρτίνου και η συνειδητή απάτη της Μπερτράντ με τον Αρνώ φανερώνουν κατά την αμερικανίδα ιστορικό ότι και οι χωρικοί του 16ου αιώνα διαπνέονταν - παρά τους σοβαρούς περιορισμούς και τις στέρσεις που τους επέβαλλε η καθημερινότητά τους - από την «αναγεννησιακή ορμή» παρέμβασης και διαμόρφωσης της δικής τους ζωής.

Η έννοια της «αυτο-επιπόνησης», της συγκρότησης της ταυτότητας διαμέσου συνειδητών πολιτισμικών επιλογών, αποτελεί κεντρικό θέμα και στο βιβλίο *Fiction in the Archives*⁶. Στο έργο της αυτό η Davis αναδεικνύει την πολιτισμική αυτενέργεια των πληβείων της Γαλλίας του 16ου αιώνα, ανδρών και γυναικών, με ιδιαίτερη αναφορά στις αιτήσεις χάρις καταδικασμένων προς τη μοναρχική εξουσία. Στις αφηγήσεις των καταδίκων η Davis επισημαίνει τη δεξιότητα με την οποία οι πληβείοι της εποχής χειρίζονταν και ιδιοποιούνταν αφηγηματικές στρατηγικές, προερχόμενες τόσο από την αυλική κοινωνία όσο και από την ιδιαίτερή τους λαϊκή κουλτούρα, στη προσπάθειά τους να «αναπλάσουν» τα αδικήματά τους με πολιτισμικά αποδεκτούς όρους. Στην περίπτωση των ανδρών, η χρήση των ανδρικών στερεοτύπων της εποχής συνήθως οδηγούσε στον εντοπισμό - και στιγματισμό - ανεξέλεγκτων συναισθημάτων, όπως η λυσιώδης οργή ως βασική δικαιολογία για τη διάπραξη του αδικήματος. Αντίθετα, στην περίπτωση των καταδικασμένων εκπροσώπων του γυναικείου φύλου, οι περιορισμοί που έθετε η μισογυνιστική θεώρηση της γυναίκας στην Πρώιμη Νεότερη Περίοδο εξανάγκαζαν τις γυναίκες να καταφεύγουν σε πιο σύνθετες στρατηγικές υπεράσπισης και ελάφρυνσης της θέσης τους.

⁶ N.Z. Davis, *Fiction in the Archives: Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth Century France*, Οξφόρδη, Polity, 1987.

4. Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ. <http://eclass.uoa.gr/courses/ARCH100>.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Κώστας Γαγανάκης, 2014. «ΙΙ19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β΄, Ενότητα: Συγκρότηση ταυτοτήτων στις κοινωνίες της πρώιμης νεότερης δύσης, 16ος – 18ος αι.». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH7>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

[Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες](#)

[Πίνακες](#)

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

